

УДК 37.015.31:316.48(477)

Т. О. Калуга

**МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ
ПЕДАГОГІКИ 20-30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

В умовах модернізації освітньої галузі, організації нових типів освітніх закладів, обґрунтування принципів гуманістичної педагогіки, активної взаємодії педагогічної науки з іншими науковими дисциплінами бурхливо розвивається педагогічна термінологія. Зміни термінологічного апарату педагогіки, запозичення й використання термінів інших наук є такими масштабними, що традиційна педагогічна лексикографія не може дати адекватного уявлення про динаміку понятійно-термінологічної системи вітчизняної педагогіки. У зв'язку з цим актуалізується необхідність історико-педагогічного дослідження розвитку педагогічної термінології і, перш за все, в періоди кардинальних перетворень у сфері освіти, затвердження нових педагогічних парадигм. Надзвичайно складними, суперечливими й одночасно плідними для розвитку педагогічних понять та термінів були 20-30-ті роки ХХ століття.

Історії педагогічної термінології присвячені дослідження Л. Атлантової, М. Ваховського, Є. Кадзукової, І. Кантора, І. Карапетяна, І. Кічевої, Б. Комаровського та ін. Зазначені автори не просто описували систему педагогічних термінів та понять педагогіки на тому чи іншому етапі її розвитку, а й торкалися методологічних аспектів її історико-педагогічного вивчення. Проте запозичення методологічних підходів, розроблених іншими вченими, для дослідження понятійно-термінологічної системи вітчизняної педагогіки 20-30-х років ХХ століття не зможе вирішити всіх методологічних проблем. Кожне конкретне історико-педагогічне дослідження потребує окремого методологічного обґрунтування, яке повинне здійснюватися з урахуванням наявних на сучасному етапі стандартів пізнавальної діяльності та особливостей предмета пізнання. Без цього, як зазначала О.В. Сухомлинська, історико-педагогічні роботи приречені мати ознаки реєстраційної фотографічності й описовості [12, с. 18].

Мета статті полягає у визначенні методологічних підходів та принципів історико-педагогічного вивчення понятійно-термінологічної системи вітчизняної педагогіки 20-30-х років ХХ століття.

Створюючи методологічну програму нашого дослідження, необхідно враховувати сутнісні характеристики методології педагогічної науки як такої. Педагогічна методологія в широкому розумінні слова визначається як система принципів і способів побудови теоретичної й практичної діяльності [9, с. 19].

Л.Ц. Ваховський звернув увагу на специфіку методології історико-педагогічного дослідження, роблячи акцент на двох моментах. По-перше, методологія покликана забезпечити в пізнанні не лише його відображальну, але й конструктивну функцію. По-друге, специфічною характеристикою методології є її рефлексивне ставлення до наявних структур науково-пізнавальної діяльності, вихід за їх межі з метою створення проекту, плану нової діяльності. Виходячи з цього Л.Ц. Ваховський методологію історико-педагогічного дослідження розглядає як проект пізнавальної діяльності, створений з урахуванням особливостей предмета пізнання та закономірностей мислення [5, с. 8].

При визначенні методологічних основ дослідження необхідно виходити також з призначення методології, яке полягає в тому, щоб: визначати, яка інформація нам потрібна; указувати на найбільш прийнятні джерела інформації; дозволяти критично оцінити зібрану інформацію; окреслювати структуру дослідження; аналізувати потенційно сильні й слабкі сторони вибраної структури дослідження [6].

Реалізація названих вимог у кожному дослідженні має свою специфіку, але методологія будь-якого конкретного історико-педагогічного дослідження повинна визначити підходи й основні методи щодо збирання й опису фактів, їх пояснення й інтерпретації.

Співвідніши наші уявлення про сутність і призначення методології, сутнісні характеристики історико-педагогічного дослідження з особливостями об'єкта й предмета нашої дисертаційної роботи, ми дійшли висновку, що методологічною основою для історико-педагогічного вивчення понятійно-термінологічної системи вітчизняної педагогіки 20-30-х років ХХ століття можуть стати системний підхід та принцип предметно-тематичної систематизації і метод термінологічного аналізу.

Системний підхід досить часто використовується в науково-педагогічних дослідженнях і немає потреби в його широкій презентації. Тому ми обмежимося лише його загальною характеристикою. Перш за все, підкреслимо, що системний підхід ґрунтується на методологічній установці, що ціле (система) не тільки не детермінується однозначно властивостями його елементів або їхніх груп та не зводиться до них, але, навпаки, самі елементи детермінуються цілим і лише в його рамках дістають своє функціональне пояснення та виправдання [13, с. 127]. Жодна галузь наукового знання не може обійтися без системних уявлень як загального, так і специфічного порядку, оскільки без них будь-яке конкретне вивчення складних об'єктів (особливо соціальних) вільно чи не вільно буде збиватися на шлях зведення складного до простого.

Системний підхід – це сучасна загальнонаукова методологія дослідження та пізнання складних об'єктів (систем), яка використовується в усіх сферах науки, техніки, управління, та передбачає розгляд об'єктів як систем.

Слушним є зауваження А. Аверьянова, який підкреслював, що від того, як розглядати поняття „система”, залежить його методологічне значення. Дослідник дійшов висновку, що її треба розглядати як філософську категорію, як загальнонаукове та конкретно наукове поняття [1, с. 27].

В.Г. Афанасьєв визначав систему як сукупність об'єктів, взаємодія яких визиває появу нових інтегративних якостей, не властивих окремо взятим утворюючим систему компонентам. Система, підкреслював автор, активно впливає на свої компоненти, перетворюючи їх відповідно до своєї природи. Щоб усебічно пізнати систему, необхідно вивчити її внутрішню побудову, тобто встановити, з яких компонентів вона утворена, яка її структура та функції, а також сили й чинники, які забезпечують її цілісність та відносну самостійність [3, с. 99].

Деякі дослідники (І. Блауберг, В. Садовський, Б. Юдін) звертають увагу на те, що не кожна сукупність об'єктів може вважатися системою. Вони використовують поняття „неорганізована сукупність” для позначення сукупності об'єктів, яка позбавлена суттєвих рис внутрішньої організації. Зв'язки між її складовими мають зовнішній, випадковий, несуттєвий характер. Входячи до складу такого об'єднання або покинувши його, складові не зазнають будь-яких змін, що свідчить про відсутність у такої сукупності цілісних, інтегративних властивостей. Прикладом неорганізованої сукупності може слугувати купа каміння, випадкове скупчення людей на вулиці тощо [4, с. 37].

На думку Є. Агошкової та Б. Ахлибининського, різні точки зору щодо сутнісних характеристик системи об'єднує спільна думка про те, що система є форма подання предмета наукового пізнання. І в цьому сенсі вона виступає як фундаментальна і універсальна категорія [2, с. 170].

В. Садовський та Б. Юдін сформулювали основні принципи системного дослідження: а) підхід до досліджуваного об'єкта-системи як до цілого, формування уявлень про середовище системи та її елементи; б) наявність системоутворюючих зв'язків, які представляють певну структуру системи, що дозволяє бачити рівні системи та їхню ієрархію; в) можливість реалізації управлінських впливів на систему [11, с. 51].

Важливим, на наш погляд, є зауваження щодо застосування системного підходу в наукових дослідженнях, зроблене М. Каганом. Він стверджував, що системи повинні розглядатись в статиці, тобто „в їх предметному бутті”, щоб описати склад і побудову систем і в динаміці їх реального існування. При цьому динаміка системи проявляється двояко: рух системи є, по-перше її функціонування, її діяльність, по-друге, її розвиток - виникнення, становлення, еволюціонування, руйнування, перетворення. Згідно з цим адекватне уявлення про складну динамічну систему потребує трьох площин її дослідження – предметної, функціональної й історичної [7, с. 22-23].

Спираючись на сутнісні характеристики системного підходу та особливості його застосування в науковому пізнанні, ми вважаємо, що історико-педагогічне дослідження розвитку педагогічної термінології 20-30-х років ХХ століття на основі системного підходу передбачає вирішення декількох завдань. По-перше, необхідно розглянути понятійно-термінологічну систему вітчизняної педагогіки досліджуваного періоду в предметній площині, тобто провести послідовну деталізацію складного об'єкту, визначити елементи системи та установити зв'язки елементів у системі. По друге, педагогічну термінологію 20-30-х років ХХ століття потрібно розглянути в функціональній площині, тобто дослідити функціонування елементів у системі та функціонування системи в цілому. По-третє, її треба розглянути в історичній площині, тобто вивчити вплив зовнішніх чинників на буття системи, дослідити генезис об'єкту з точки зору зміни його цілісності.

Методологічне значення для нашого дослідження має принцип предметно-тематичної систематизації який, як зазначалось вище, використовувався Б. Комаровським для представлення педагогічної термінології не тільки як лінгвістичної, а й предметно-тематичної системи. На його важливість ще раніше вказував І. Кантор, підкреслюючи що структура понятійно-термінологічної системи повинна бути адекватна структурі науки. Оскільки термінологія є узагальненим і абстрагованим відображенням явищ і процесів педагогічної діяльності, вона повинна кожного разу звертатись до цієї діяльності, накладаючи на неї сітку понять. Ця процедура дасть змогу збагачуватись і педагогічній практиці, і понятійно-термінологічній системі [8, с. 45].

Використання принципу предметно-тематичної систематизації в історико-педагогічному вивченні педагогічної термінології 20-30-х років дає можливість сформулювати предметно-тематичні групи термінів різних рівнів, тобто створити підсистеми термінів загальної педагогіки, дидактики, теорії виховання, школознавства й простежити їх динаміку.

З методологічної точки зору надзвичайно важливим є також термінологічний метод або метод термінологічного аналізу, який виник і використовувався в лінгвістиці але згодом став успішно застосовуватись у різноманітних галузях науки, в тому числі і в педагогіці. Його сутність полягає в тому, що вчені йдуть до аналізу педагогічних явищ не від практики, а від того, що вже закріплено в лексичному фонді педагогічної науки. Показниками термінологічного закріплення результатів дослідження педагогічної дійсності є кількість і склад базових і периферійних понять, розробленість наукових визначень кожного з них у формі розгорнутих варіантів і дефініцій, включення термінів в офіційні словники та енциклопедії.

Призначення термінологічного аналізу як теоретичного методу полягає в розкритті сутності досліджуваних педагогічних явищ шляхом виявлення й уточнення значень і смислів термінів (понять), що їх

відображають. Результатом термінологічного аналізу, як правило, стають дефініції й експлікації, а також виявлення наукових підходів, точок зору щодо трактування й визначення відповідних понять. Термінологічний аналіз передбачає також вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті педагогічної теорії.

Ми погоджуємося з думкою О. Титової про те, що в сучасних педагогічних дослідженнях досить рідко можна знайти якісно проведений термінологічний аналіз. Як правило, замість власне аналізу наводиться перелік різноманітних варіантів визначень і трактувань терміну, виявлених у документах, публікаціях, після чого робиться висновок про те, що в педагогіці поки що не склалось єдиного розуміння терміну [14].

Для забезпечення якості термінологічного аналізу й одержання значущих науково-теоретичних результатів необхідно, на її думку, здійснити відповідні дослідницькі процедури й операції у певній логічній послідовності.

Перш за все, необхідно відібрати терміни й поняття для аналізу. При цьому слід враховувати, що деякі педагогічні явища позначаються складними поняттями, тобто такими, що складаються із декількох термінів. У цьому випадку треба використовувати або „послідовний” або „ступінчастий” термінологічний аналіз. Перший вид аналізу передбачає послідовний аналіз кожного терміну, що входить в поняття, другий – потребує формування понятійного ряду із понять, що поступово ускладнюються.

По-друге, спираючись на джерельну базу дослідження, яка повинна бути репрезентативною, необхідно знайти варіанти визначень, трактовок, експлікацій понять, що аналізуються.

По-третє, треба узагальнити зібрані різноманітні визначення й трактовки. О. Титова підкреслює, що на цьому етапі термінологічного аналізу дослідники демонструють різноманітні підходи й позиції, які мають неоднакову продуктивність. На її думку, в педагогічних дослідженнях різного рівня виявляється щонайменше п'ять таких підходів:

1. Компілятивний підхід. Приводиться декілька формулювань різних авторів, а потім шляхом запозичення конструюється власне уточнене формулювання.

2. Вибірковий підхід. Дослідник не проводить співставлень, порівнянь, а вибирає лише той варіант трактовки поняття, який співпадає з його позицією і, на його думку, є правильним.

3. Статистичний підхід. Для одержання достовірного знання дослідник проводить контент-аналіз і виявляє визначення, яке найчастіше зустрічається в науковій літературі. Але може статися так, що визначення понять, які найбільше тиражуються, можуть виявитися помилковими.

4. Критичний підхід. Автор критикує всі без винятку знайдені визначення понять і пропонує власне „авторське” визначення.

5. Аналітичний підхід. Дослідник здійснює відповідні логічні операції аналізу: пошук сутнісних ознак предмету; порівняння – встановлення подібності і відмінності формулювань стосовно сутнісних ознак; абстрагування – виділення головних ознак предмету і абстрагування від другорядних; узагальнення. Результатом такого аналізу стає не тільки сама дефініція та її обґрунтування, а й характеристика авторських трактовок поняття, що аналізується, виявлення тенденцій змін у визначенні терміну [14].

Термінологічний аналіз може бути використаний не тільки при дослідженні наукових праць з педагогіки, а й для понятійно-термінологічної експертизи нормативних документів освітньої галузі досліджуваного періоду. Він дає можливість охарактеризувати документ з точки зору коректності використання наукових термінів, повноти їх відбору, точності, наукової опрацьованості, однозначності тлумачення, адаптованості залучених понять до проблем системи освіти [2, с. 34-41].

Таким чином, враховуючи сутність і призначення методології та особливості об'єкта й предмета нашого дослідження, ми визначаємо методологічною основою для історико-педагогічного вивчення понятійно-термінологічної системи вітчизняної педагогіки 20-30-х років ХХ століття системний підхід та принцип предметно-тематичної систематизації і метод термінологічного аналізу.

Подальшого історико-педагогічного аналізу потребують підсистеми педагогічних понять та термінів 20-30-х років ХХ століття, зокрема терміни, що відображають загальні основи педагогіки, терміни дидактики, теорії виховання, управління освітою.

Список використаної літератури

1. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: Методологические проблемы. – М.: Политиздат, 1985. – 263 с. **2. Агошкова Е. Б.** Эволюция понятия системы // Вопросы философии. - 1998. - № 7. - С.170-179. **3. Афанасьев В. Г.** О системном подходе в социальном познании // Вопросы философии. – 1973. - №6. - с. 99 - 101. **4. Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Э. Г.** Системный подход в современной науке // Проблемы методологии системных исследований. М.: Мысль, 1970, с. 7-48. **5. Ваховський Л. Ц.** Методологія дослідження історико-педагогічного процесу : постановка проблеми / Леонід Ваховський // Шлях освіти. – 2005. – № 2. – С. 7–11. **6. Заир-Бек Е. С.** Роль новых подходов в сопоставительных исследованиях для развития теории образования [Электронный ресурс] / Е. С. Заир-Бек. – Режим доступа : <http://www.emissia.al.ru>. **7. Каган М. С.** Человеческая деятельность (Опыт системного анализа). – М., 1974. – 328 с. **8. Кантор И. М.** Педагогическая лексикография и лексикология. - М.: Просвещение, 1968. - 200 с. **9. Краевский В. В.** Педагогика между философией и педагогикой

/ В. В. Краевский // Педагогика. – 1994. – № 6. – С. 24–31. **10. Полонский В. М.**, Сидон Л. М., Самбутова Г. Г. Понятийно-терминологический метод анализа нормативных документов в сфере образования / В. М. Полонский, Л. М. Сидон, Г. Г. Самбутова // Инновации в образовании. - 2008. - № 2. - С. 34-41. **11. Садовский В. Н.**, Юдин Б. Г. Философский принцип системности и системный подход // Вопросы философии. - 1978. - № 8. - С. 39-52. **12. Сухомлинська О. В.** Историко-педагогичний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Василівна Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 67 с. **13. Теорія** управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. - 702 с. **14. Титова Е. В.** Терминологический анализ как метод исследования // The Emissia.Offline Letters. Электронное научное издание (научно-педагогический интернет-журнал. – ART 1425

Калуга Т. О. Методологічні аспекти дослідження понятійно-термінологічної системи вітчизняної педагогіки

У статті розглянуто методологічні підходи та принципи історико-педагогічного дослідження понятійно-термінологічної системи вітчизняної педагогіки 20-30-х років ХХ століття. Показано можливості системного підходу та принципу предметно-тематичної систематизації, термінологічного аналізу для вивчення історії педагогічних термінів і позначуваних ними понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті педагогічної теорії досліджуваного періоду.

Ключові слова: предметно-тематична систематизація, педагогічна теорія.

Калуга Т. О. Методологические аспекты исследования понятийно-терминологической системы отечественной педагогики

В статье рассмотрены методологические подходы и принципы историко-педагогического исследования понятийно-терминологической системы отечественной педагогики 20-30-х годов ХХ столетия. Показаны возможности системного подхода и принципа предметно-тематической систематизации, терминологического анализа для изучения истории педагогических терминов и обозначаемых ими понятий, установления взаимосвязи и субординации понятий, их места в понятийном аппарате педагогической теории исследуемого периода.

Ключевые слова: предметно-тематическая систематизация, педагогическая теория.

Kaluga T. O. Methodological aspects of research concepts and terminology of national pedagogy

The article deals with the methodological approaches and principles of historical and pedagogical research of conceptual and terminological system of

domestic education of 1920 - 1930s. The possibilities of a systematic approach and the principle of subjective thematic systematization, the terminological analysis for studying the history of educational terms and establishing the relationship of subordination of concepts and their place in the conceptual apparatus of the pedagogical theory of the investigated period are shown.

Key words: subjective thematic systematization, the pedagogical theory.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2012 р.

Прийнято до друку 27.04.2012 р.

УДК 94 (477) "194" : 331. 105.24

Т. В. Івченко

**СТВОРЕННЯ НОВОЇ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ
РОБІТНИЧИХ КАДРІВ В УКРАЇНІ В 40-Х РОКАХ
XX СТОЛІТТЯ.**

Одним із пріоритетів держави на сучасному етапі є створення ефективної системи підготовки кваліфікованих робітничих кадрів. Вдосконалення національної професійної школи неможливе без ретельного вивчення й використання історико-педагогічного досвіду. Особливо цікавим і повчальним є досвід роботи вітчизняних професійних навчальних закладів у реформаційні часи, коли кардинально мінялись підходи до професійної підготовки фахівців. Ґрунтовні зміни в системі підготовки кваліфікованих робітників відбулися в 40-50-х роках XX століття. Не буде перебільшенням говорити про наявність спільних завдань у професійно-технічній освіті того періоду і її розвитку та реформування на сучасному етапі.

Історико-педагогічні аспекти професійно-технічної освіти досліджуваного періоду знайшли певне відображення в фундаментальних історико-педагогічних роботах 60-х – першої половини 80-х років XX століття (С. Батишев, А. Веселов, М. Кондаков, Н. Кузін, М. Колмакова, М. Пузанов, Г. Терещенко та ін.), в історико-педагогічних публікаціях пострадянського періоду - 90-х років XX – початку XXI століття (В. Курило, І. Лікарчук, Н. Ничкало, Н. Падун та ін.). Історії професійно-технічної освіти були присвячені й дисертаційні роботи, які було виконано як в 50-80-х роках XX століття (Ю.Бабко, Ф.Заузолков, В. Терентьев та ін.) так і в 90-х роках XX – на початку XXI століття (А. Ворох, М. Карелін, В. Липинський та ін.).

Проте сьогодні відсутні дослідження й публікації, які були б безпосередньо присвячені виявленню особливостей та тенденцій